

Fantastyczna literatura fantastyczna

„Fantazja, fantazja, bo fantazja jest od tego, aby bawić się, na całego...” – chyba wszyscy znamy tę piosenkę Fasolek¹ o potędze wyobraźni. Cytat ten dobrze, jak sądzę, charakteryzuje podstawową cechę literatury fantastycznej. Jest nią przede wszystkim zaproszenie do wielkiej zabawy z gatunkiem, konwencją, światem przedstawionym. Młodzi ludzie sięgają po fantastykę coraz częściej, odnajdują przyjemność w ucieczce w świat marzeń i wyobraźni. Utożsamiają się z bohaterem – ratując z nim świat, przygotowują się do własnej misji: wejścia w dorosłość.

Fantastyka w badaniach czytelnictwa

Ogólnopolskie badania czytelnictwa gimnazjalistów z klas III i uczniów szkół podstawowych z klas VI zrealizowane pod koniec 2013 r. przez Zofię Zasacką i Instytut Badań Edukacyjnych pokazały, że na pierwszych miejscach wśród lektur czasu wolnego królują niezmiennie *Harry Potter* J.K. Rowling, *Hobbit* i *Władca Pierścieni* J.R.R. Tolkiena oraz *Opowieści z Narnii* C.S. Lewisa (Zasacka, 2014). Uczniowie klasy VI wskazują przede wszystkim fantastykę dla młodzieży, choć lista ich lektur jest dość ograniczona. Bogatsze i bardziej zróżnicowane wybory należą do gimnazjalistów, choćby dlatego, że ich kompetencje lekturowe są szersze, a młodzi wkraczają w świat fantastyki pisanej z myślą o dorosłym odbiorcy.

Również na liście opublikowanej przez MEN – przygotowanej na podstawie internetowej ankiety *Wyberzmy wspólnie lektury najmłodszym uczniom* – w pierwszej setce znalazło się wiele książek z szeroko rozumianej fantasty-

ki: od *Harrego Pottera* (miejsce 3.) po *Świat Dysku* T. Pratchetta (miejsce 57.) i *Grę Endera* O.S. Carda (miejsce 83.) (zob. DiIP MEN, 2015).

Jak zachwyca, skoro... zachwyca?

Dlaczego fantastyka jest tak popularna? Czego młodzi szukają w światach rodem z baśni, pełnych magii, średniowiecznych klimatów lub odwrotnie – w cyberprzestrzeni, w odległych galaktykach bądź historiach alternatywnych? Przede wszystkim siebie samych. Literatura jest dla nich zwierciadłem duszy, chcą być odważni, walczyć w słusznej sprawie, poświęcać się, uczą się odróżniać dobro od zła (*Tam gdzie spadają anioły* D. Terakowskiej).

Bardzo silny w literaturze fantastycznej jest wątek bohatera, przybysza, którego zadaniem jest ocalenie lub odkupienie świata. Często musi się on do tej misji solidnie przygotować, przechodząc cykl szkoleń. Ten schemat powtarza się w *Opowieściach z Narnii* C.S. Lewisa, *Harrym Potterze* J.K. Rowling, *Zwiadowcach* J. Flanagana, klasycznej *Grze Endera* O.S. Carda czy mniej dzisiaj znanej *Córcze czarow-*

nic D. Terakowskiej. Podobne zadania stają przed bohaterami cyklu B. Mulla *Baśniobór*.

Coraz częściej także historia współczesna prezentowana jest z wykorzystaniem konwencji fantastycznej. Przywołać tu trzeba choćby dwie powieści przenoszące dzisiejszego czytelnika w czas II wojny światowej. Pierwsza to nagradzana *Arka czasu* M. Szczygielskiego rozgrywająca się w warszawskim getcie. Czytelnik towarzyszy bohaterowi nie tylko w wojennych przygodach, lecz także – dzięki tytułowej arce (czytelnemu nawiązaniu do *Wehikułu czasu* O. Wellsa) podróżuje z Rafałem w czasy współczesne. Mistrzowska jest scena, w której głodny chłopiec z 1943 r. widzi swoich rówieśników anno domini 2013 kopiących bochenek chleba niczym piłkę. Drugą książką wykorzystującą motyw przeniesienia w czasie jest *Galop*⁴⁴ M. Kowaleczko-Szumowskiej. Dwaj bracia niespodziewanie dla siebie samych trafiają w sam środek Powstania Warszawskiego, a biorąc udział w walce, zaczynają lepiej rozumieć wybory i decyzje powstańców – swoich rówieśników.

¹ *Moja fantazja*, sł. E. Chotomska, muz. S. Kowalewski.

Inną konwencję – baśni – przyjął J. Dukaj w powieści *Wroniec*, bardzo czytelnej paraboli o stanie wojennym. W czasy PRL-u przenosi również powieść dla nieco młodszych *Kaktus na parapecie* M. Zarębskiej. To próba pokazania realiów świata równie egzotycznego dla współczesnego czytelnika co Tolkienowskie Śródziemie. Pewnego dnia Mikołaj budzi się w świecie bez komputerów, komórek, iPodów, McDonalda; a zamiast galerii handlowych są PDT-y, w których jakiegokolwiek zakupy graniczą z cudem. Natomiast A. Czerwińska-Rydel w powieści *Fotel czasu* przenosi jedenastoletniego bohatera w świat Fredry – przybliża czasy i postać autora *Zemsty*.

Również historie alternatywne są polem eksploracyjnym powieści fantastycznej. Jako przykład można tu wymienić książki M. Ciszewskiego z cyklu *www.wojna.pl* (kolejne tytuły to: *www.1939.pl*, *www.1944.pl*, *Major* oraz *www.ru.2012.pl*) czy powieści J. Komudy, określonego mianem współczesnego Sienkiewicza, o dzikich polach, przeznaczone dla nieco starszych odbiorców (koniec gimnazjum, liceum).

Ale nie tylko przeniesienie w czasie jest atrakcyjne dla młodego czytelnika. Znacznie bardziej przeżywa on przygody swoich rówieśników, choćby tytułowych Feliksa, Netiego i Niki z cyklu R. Kosika. Seria obejmuje obecnie 13 tomów, w każdym z nich trójka przyjaciół, warszawskich gimnazjalistów, przeżywa inne przygody, rozwiązuje zagadki, mierzy się z historią i alternatywnymi światami. Bohaterowie wkraczają w świat zaawansowanej techniki komputerowej, śmiałych wynalazków, osiągnięć naukowych. Duża wiedza, umiejętność jej zastosowania w życiu oraz szczypta magii Niki sprawiają, że dzieci mają przewagę nad innymi. Korzystając

z niej, walczą nie tylko z przestępcami, lecz także z własnymi słabościami.

Czytajmy fantastykę!

Przygoda, którą chcą przeżyć czytelnicy w powieściach fantastycznych, jest bardzo intensywna, niespodziewana i nieoczekiwana. Można powiedzieć, używając starego określenia, tu „przygoda goni przygodę”. Tak jest choćby w chętnie czytany cykl A. Maleszki *Magiczne drzewo* (6 tomów, pierwszy *Czerwone krzesło*), gdzie bohaterowie nieustannie doświadczają zmian spowodowanych przez wypowiedane życzenia. Autor uczy dużej odpowiedzialności za słowa, pokazuje, jaką mogą mieć siłę sprawczą. Uczy reguł rządzących życiem grupy rówieśników, zwraca uwagę, że każdy jest obdarzony innymi umiejętnościami, sprawnościami, darami, które przydają się w trakcie rozwiązywania zagadek, wychodzenia cało z przeróżnych opresji. Taką postacią jest np. Blubek, fan gier komputerowych, posiadacz niezwykle użytecznej karty kredytowej. Natomiast znajomość języka angielskiego czy geografii Gabi też niejednokrotnie przydaje się grupie przyjaciół. Właśnie działanie i współdziałanie w grupie jest bardzo charakterystyczną cechą

literatury fantastycznej, od Tolkienu i Lewisa po Kosika, Maleszkę, Sapkowski, Flanagan, Riordana i innych. Drużyna, grupa rówieśnicza jest dla młodych bardzo ważna – tak w powieści, jak i w rzeczywistości.

Niewątpliwie współczesna fantastyka, podobnie jak klasyczna baśń, może być użyteczna dla dziecka i starszego nastolatka w rozwiązywaniu jego problemów codzienności. Czytelnik zanurza się w inny, alternatywny świat, ale problemy egzystencjalne pozostają te same. Scenariusz baśniowy, fantastyczny ułatwia rozpoznanie niekorzystnych sytuacji, w jakiej się znaleźliśmy, pozwala na dystans, porównanie własnych historii z losem bohaterów. Literatura fantastyczna ma też wyraźne walory terapeutyczne, pokazuje, że wszystko może się udać – nawet małemu, niepozornemu, gdy działa w grupie. Zastępuje też lub w nowoczesny sposób wykorzystuje mit związany z inicjacją w dorosłość. To motyw drogi, wyjścia z domu, przeżycia prób i niebezpieczeństw po to, aby osiągnąć cel. To proces dojrzewania, dorastania, poszukiwania własnego ja, zmierzenia się ze swoimi słabościami (np. bohaterowie *Zwiadowców* J. Flanagan). Bardzo popularnym cyklem,

wprost nawiązującym do mitologii, jest 6-tomowa seria R. Riordana *Percy Jackson i bogowie olimpijscy*, w której nastoletni bohater wraz z grupą przyjaciół przeżywa niebezpieczne przygody. Autor niezwykle sprawnie łączy ze sobą wątki mitologiczne i baśniowe, osadzając je we współczesnych amerykańskich realiach.

Literatura fantastyczna pomaga marzyć nie tylko o tym, że jest się silnym, odważnym, dobrym, że z pomocą magii przekracza się swoje możliwości, lecz także – co szczególnie ważne

dla dziewcząt – że się kocha i jest się kochanym. Tu można upatrywać czytelniczego sukcesu wszelkich historii romansów z wampirami i innymi istotami nadprzyrodzonymi, w których miłość jest ponadczasowa, nieśmiertelna, wieczna, co szczególnie ważne w dzisiejszych nietrwałych związkach i szybko rozpadających się rodzinach.

Fantastyka nie tylko na kartach powieści

Siłą literatury fantastycznej jest jej swiste obudowanie, wzmocnienie przez

adaptacje filmowe (większość popularnych książek ma swoje ekranizacje, np. *Hobbit*, *Władca Pierścieni*, *Opowieści z Narnii*, *Harry Potter*, *Igrzyska śmierci*, *Zmierzch*, *Wiedźmin*, *Niezdolna* itd.) oraz grami komputerowymi, grami RPG, karcianymi, planszowymi, fanklubami, blogami, stronami internetowymi, które żyją własnym życiem. Wreszcie tak lubianą przez nastolatków muzyką – to np. piosenki Kazika z *Wrońca* J. Dukaja czy *Nocarz* Clostrekkellera inspirowane książkami M. Kozak (Brzezińska, 2009/2010).

Literatura fantastyczna, kreując światy alternatywne, pozwala na budowanie własnego świata, na dialog o życiu, o tym jak żyć warto. I chociaż nie jest w wyraźny sposób adresowana do którejś z płci, to jednak można wyróżnić tę bardziej chłopięcą – rycerską, przygodową – i tę dziewczęcą, np. o wampirach. W fantastyce osoby w różnym wieku i o różnym wykształceniu mogą znaleźć coś dla siebie. Wbrew obiegowej opinii, co trzeba wyraźnie podkreślić, literatura fantastyczna nie jest literaturą tylko dla młodych.

Fantastyka jest lubiana szczególnie teraz, gdy codzienność, rzeczywistość odarte zostały z Tajemnicy, wszyscy o wszystkim wszystko wiedzą, komentują, ale tak naprawdę nie ma z kim rozmawiać, kogo się poradzić, brakuje prywatności, nikt nie tłumaczy, co jest dobre, a co złe, bo wszystko jest względne.

Dlaczego fantastyka jest atrakcyjna?

- Proponuje „wielką zabawę”, przyjemność.
- Czytelnik ma wolność wyboru, uczy się sam wybierać i decydować, co chce czytać.
- Pozwala na ucieczkę w świat marzeń i wyobraźni, w Tajemnicę; tu można stać się kimś innym, utożsamić się z bohaterem.

- Pozwala na oderwanie się od rzeczywistości, wejście w inny świat.
  - Pomaga w rozwoju empatii, jest źródłem kształtowania uczuć, emocji, zwierciadłem międzyludzkich relacji.
  - Uczy odróżniania dobra od zła, kształtuje system wartości.
  - Broni się przed dydaktyzmem (przynajmniej tym wyrażonym wprost).
  - Jest alternatywą dla lektur szkolnych.
  - Cechuje ją powtarzalność wydarzeń i schematyzm fabularny, szczególnie widoczny w cyklach.
  - Posługuje się prostym, współczesnym językiem, licznymi dialogami.
  - Otoczona jest aurą owocu zakazanego – jeśli dorośli nie czytają, to znaczy, że w tym coś jest i warto czytać, może trochę na przekór.
- Fantastyka jest gatunkiem tak szerokim, że każdy może znaleźć coś dla siebie.

Pytana o to, dlaczego lubi fantastykę, dziewięcioletnia wielbicielka cyklu Maleszki odpowiedziała: „W szkole dziecko nie może ujawnić swoich negatywnych emocji, np. nie może się złościć, krzyczeć. W literaturze fantastycznej mogą być sobą, mogą płakać, złościć się, utożsamiać z bohaterem. Ta literatura pozwala na przeżycie przygody i emocji” (Asia, 9 lat).

Ewa Szelburg-Zarembina pisała dawno temu, że „ciemnego pokoju nie trzeba się bać, bo w ciemnym pokoju czar

może się stać”. Nie bójmy się literatury fantastycznej...

Zapraszam do zapoznania się z [listą](#) proponowanych lektur dla młodszych i starszych.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Ukończyła studia w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 2000 r. obroniła rozprawę doktorską. Pracuje w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, jest adiunktem w Pracowni Bibliotekoznawstwa. Jej specjalnością są biblioteki publiczne dla dzieci i młodzieży oraz rynek książki dziecięcej. Zajmuje się działalnością dydaktyczną: prowadzi zajęcia dla studentów, wykłada na seminariach i konferencjach dla pracowników bibliotek publicznych w całej Polsce.

Autorka polskich przekładów międzynarodowych wytycznych IFLA dotyczących obsługi dzieci i młodzieży w bibliotekach. Rozpoczęła pracę nad organizacją i funkcjonowaniem bibliotek łączonych.

Członek Polskiej Sekcji IBBY. Od 2001 r. wchodzi w skład Rady Programowej „Poradnika Bibliotekarza” i dodatku do tego czasopisma „Świat Książki Dziecięcej”, od 2005 r. – Rady Naukowej „Guliwera. Czasopisma o Książce dla Dziecka”. Od 17 lat juror ogólnopolskiej nagrody literackiej przyznawanej za książkę dla dzieci młodszych im. Kornela Makuszyńskiego. Członek Rady Programowej Centrum Literatury Dziecięcej przy MBP Oświęcim.

Bibliografia i literatura uzupełniająca

Brzezińska A., (2009/2010), *Dlaczego czytelnicy kochają fantastykę?* „Ryms” nr 8, s. 6–7. | Czernow A.M., (2008), *Krajobraz po Terakowskiej. Współczesna fantastyka z perspektywy światów możliwych*, [w:] Leszczyński G., Świrszczyńska-Jelonek D., Zajac M. (red.), *Po potopie. Dziecko, książka, biblioteka w XXI wieku*, Warszawa: SBP, s. 58–68. | Czernow A.M., (2006), *Intertekstualność we współczesnej fantastyce*, [w:] Leszczyński G., Świrszczyńska-Jelonek D., Zajac M. (red.), *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, Warszawa: SBP, s. 91–100. | Departament Informacji i Promocji MEN, (2015), *Wyberzmy wspólnie lektury najmłodszym uczniom – mamy wyniki!* (dostęp dn. 10.03.2015). | Leszczyński G., (2010), *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Warszawa: SBP, s. 268. | Lewandowicz-Nosal G. i in., (2014), *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2013. Katalog*, Warszawa: SBP, s. 202. | Papuzińska J., (1996), *Dziecko w świecie emocji literackich*, Warszawa: SBP, s. 110. | Papuzińska J., (2007), *Dziecięce spotkania z literaturą*, Warszawa: CEBID, s. 200. | Świrszczyńska-Jelonek D., (2000), *Książka w życiu współczesnych nastolatków*, [w:] Przeclawska A., Rowicki L. (red.), *Nastolatki i kultura w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, s. 101–136. | Świrszczyńska-Jelonek D., (2006), *Dziecięce kryteria oceny książki*, [w:] Leszczyński G., Świrszczyńska-Jelonek D., Zajac M. (red.), *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, Warszawa: SBP, s. 227–244. | Zasacka Z., (2014), *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Warszawa: IBE, s. 215. | Zasacka Z., (2008), *Nastoletni czytelnicy*, Warszawa: BN, s. 239.